

УДК 94(477.82+438)“193”:272-184.35

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.25.03>

АКЦІЯ «РЕВІНДИКАЦІЇ ДУШ» НА ВОЛИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1930-Х РОКІВ

Нерода Інна,

аспірантка кафедри історії України та археології
Волинського національного університету ім. Лесі Українки

Релігія була для українців не тільки засобом національної ідентичності, а й предметом репресивної політики Польщі проти православ'я. Такою політикою, від якої потерпали українці у другій половині 1930-х років, стала акція «ревіндикації душ», яка відбувалася шляхом навернення православних безпосередньо до латинського обряду.

Акція «ревіндикації душ» була започаткована з ініціативи уряду. Незважаючи на протести навіть у самих урядових колах, ревіндикаційні плани цілеспрямовано втілювалися в життя. Саме тому ця політика та методи її проведення мали для православних волинян особливо тяжкі наслідки.

Мета роботи. Метою дослідження є аналіз політики польського уряду, спрямованої на реалізацію акції «ревіндикації душ» православних українців.

Методологічну основу дослідження складають принципи об'єктивності, історизму та світоглядного плюралізму щодо висвітлення явищ минулого. Застосовані методи систематизації, порівняльного аналізу, періодизації, класифікації, що базуються на пріоритеті документальних фактів. У всій своїй сукупності зазначені методи стали важливим механізмом для розкриття поставленої мети і дали можливість виявити особливості церковно-релігійних процесів на Волині, проаналізувати внутрішні і зовнішні чинники цих процесів, простежити їх динаміку в контексті державно-церковних відносин у міжвоєнній Польщі.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на основі опрацювання, систематизації та узагальнення архівних і опублікованих документів, статистичних джерел комплексно досліджено важливу наукову проблему «акція ревіндикації душ» на Волині у другій половині 1930-х років. Дослідження не лише ілюструє події з історії Православної церкви на Волині, але й показує взаємозв'язки та взаємовпливи різноманітних чинників у церковно-релігійних процесах в Польщі загалом та на Волині зокрема. У роботі зроблено акцент на постійному прагненні волинян-українців до відновлення і збереження соборних та національних традицій у православ'ї, а також на значенні церковно-релігійного аспекту для усвідомлення і збереження ними власної віросповідної та національної ідентичності.

Віднайдення та використання низки маловідомих і невідомих джерельних матеріалів, а також урахування напрацювань вітчизняної та зарубіжної спеціальної літератури дали можливість висвітлити дану тему цілісно.

Висновки. Православ'я в міжвоєнній Польщі постійно зазнавало асиміляційних замахів. Найбільш яскраво це виявилось в реалізації на користь католицизму ревіндикаційної акції, яка була спрямована безпосередньо проти православного населення. Перехід до католицизму супроводжувався переманюванням, різноманітними утисками православних, погрозами, репресіями і навіть обіцянками і заохоченнями. На Волині не було жодного випадку, де б населення добровільно заявило про свій перехід у лоно РКЦ. Небажання навернутися викликало реакцію ревіндикаторів, які виправляли положення не проповіддю, а обманом, відкритими репресіями щодо православних. Саме тому «ревіндикація душ» та методи її проведення мали для православних волинян особливо тяжкі наслідки.

Незважаючи на постійні асимілятивні заходи, запроваджені як урядом, так і РКЦ, українська православна громадськість не стала легким здобутком. Ні колонізація, ні спроби окатоличення не могли зупинити національних процесів в українському суспільстві і знищити потребу в його етнічній та релігійній самоідентифікації. Чим активнішим був наступ на православ'я, тим сильнішим ставав супротив українців. Тому можна ствердити, що Православна церква в Польській державі стала для української спільноти потужним об'єднуючим і консолідуєчим чинником.

Ключові слова: ревіндикація, православна церква, політика, Волинь, репресії.

Neroda Inna. Action of “revindication of souls” in Volyn in the second half of 1930s”

For Ukrainians, religion was not only a means of national identity, but also the subject of Poland's repressive policy against Orthodoxy. Such a policy, suffered by Ukrainians in the second half of the 1930s, was the action of “revindication of souls”, which manifested itself as a result of the conversion of Orthodox members to the Latin order.

The “revindication of souls” campaign was initiated by the government. Despite the protests, even in government circles, the vindication plans were purposefully implemented. That is why this policy and methods of its implementation had especially severe consequences for the Orthodox people of Volyn.

The aim of the study is to analyze the policy of the Polish government aimed at implementing the action “revindication of souls” of Orthodox Ukrainians.

The methodological basis of the study is the principles of objectivity, historicism and ideological pluralism in covering the phenomena of the past. The applied methods of systematization, comparative analysis, periodization, classification are based on the priority of documentary facts.

Together, these methods have become an important mechanism for revealing the goal and made it possible to identify features of church-religious processes in Volhynia, analyze internal and external factors of these processes, trace their dynamics in the context of state-church relations in interwar Poland.

The scientific novelty of the work is that on the basis of elaboration of systematization and generalization of archival and published documents, statistical sources the important scientific problem "Action of "revindication of souls" in Volyn in the second half of 1930s" is comprehensively investigated. Church in Volhynia, but also shows the relationships and interactions of various factors in church and religious processes in Poland in general, and in Volhynia in particular.

The paper emphasizes the constant desire of Volyn Ukrainians to restore and preserve the cathedral and national traditions in Orthodoxy, as well as the importance of the church-religious aspect for the realization and preservation of their own religious and national identity.

Finding and using a number of little-known and unknown source materials, as well as taking into account the achievements of domestic and foreign special literature, made it possible to cover this topic holistically.

Conclusions. *Orthodoxy in interwar Poland was constantly assimilated. This was most evident in the implementation of a campaign in favor of Catholicism, which was directed directly against the Orthodox population. The conversion to Catholicism was accompanied by enticement, various persecutions of the Orthodox, threats, repression, and even promises and encouragement.*

In Volyn, there was not a single case where the population voluntarily declared their transfer to the RCC. The reluctance to convert provoked a reaction from the revindicators, who corrected the situation not by preaching but by deception and open repression against the Orthodox.

Despite constant assimilation attempts by both the government and the RCC, the Ukrainian Orthodox community has not been an easy achievement.

Neither Polonization nor attempts at Catholicization could stop national processes in Ukrainian society and eliminate the need for its ethnic and religious self-identification. The more active the attack on Orthodoxy, the stronger the resistance against Ukrainians. Therefore, it can be argued that the Orthodox Church in the Polish state has become a powerful unifying and consolidating factor for the Ukrainian community.

Key words: *revindication, orthodox church, politics, Volyn, repressions.*

У другій половині 30-х років, зі зміною державної політики щодо православ'я, польський уряд разом із Римсько-католицькою церквою (РКЦ) знайшли новий метод викорінення православної віри. Ним стала акція, відома як «ревіндикація душ». Її суть полягала у намаганнях польського уряду та РКЦ повернути православних на католицизм, сполонізувати, а згодом і повністю асимілювати непольське населення краю. Особливо ці плани торкалися Волині, яка відділяла Польщу від радянської Росії і мала послужити як «живий оборонний мур і вал», що захистить Польщу від комуністичних впливів Росії і безбожництва.

Ініціативу подібних планів не можна приписувати лише РКЦ, хоча католицьке духовенство дедалі більше схилилося до ідеї безпосереднього навернення православних на латинізм.

Можна вважати, що ініціатива «ревіндикації душ» належала безпосередньо польському уряду і була одним із методів втілення в життя асиміляційної політики, що більш чи менш активно велася впродовж усього міжвоєнного двадцятиліття. У другій половині 30-х років реалізація цієї політики ставала дедалі більш жорсткою і дістала назву «зміцнення польськості на кресах». У реалізації цієї політики чи не найважливіша роль була відведена військовим.

Початок політиці «зміцнення польськості» поклато рішення створеного у 1935 р. Комітету в національних справах. Комітет визнав, що процес спольщення православ'я повинен бути заініційований у війську [1, с. 209]. Це започаткувало новий підхід до проблеми православ'я у Польщі – гальмування процесу українізації Церкви та підтримка руху православних поляків.

Подібний курс почав зміцнюватися після смерті Ю. Пілсудського, коли до влади фактично прийшов маршал Е. Ридз-Смігли. Після зайняття найвищої військової посади – Генерального інспектора збройних сил, він поставив перед колегами-міністрами завдання «побудови живого католицького валу», що полягало у необхідності полонізації східних кресів за допомогою денационалізації меншин, зокрема українців [2, с. 93].

Ще одним поштовхом до участі війська у реалізації нової урядової політики була промова міністра військових справ генерала Т. Каспшицького. На нараді командирів округів корпусів 2 липня 1936 р. він підкреслив, що польська держава повинна піддати віруючих окремих віросповідань асиміляційним впливам польської культури, і там, де це можливо, зокрема щодо слов'янських меншин, процес спольщення у галузі церковно-релігійного життя оточити виразною і рішучою опікою. Ця опіка згодом набула характеру акції «ревіндикації душ», яку «виразно і рішуче» проводило Міністерство військових справ і Корпус охорони прикордоння (КОП).

Із метою реалізації цих планів уряд почав творити відповідні організаційні структури. У грудні 1936 р. при командуванні округу корпусу II у Люблині було утворено Координаційний комітет під керівництвом генерала М. Сморовінського. Його завданням була ревіндикація на Волині і Холмщині з метою повернення до польськості усього, що колись було польським [3, с. 93].

До Комітету приєдналися понад 20 польських громадських організацій Люблинщини і Волині. Окрім копівців, до проведення ревіндикації долучилися жовніри розміщених на Волині підрозділів, урядовці,

територіальні органи державного управління у справах фізичного виховання і військової підготовки, члени Союзу резервістів, Стрілецького союзу, Товариства ходячкової шляхти та Розвитку східних земель, Польської шкільної матері, Акції католицької, осадники, вчителі і, звичайно, католицьке духовенство.

Нова урядова політика реалізовувалась двома шляхами. У першому випадку зусилля спрямовувалися на полонізацію українського населення та Автокефальної Православної Церкви у Польщі (АПЦП). У другому – починалося відкрите, а згодом і гвалтівне навернення православних на католицизм. Другий напрям, який активно реалізовувався військовими та польським населенням, набув особливо трагічного характеру для православних волинян.

Для зміцнення польськості на Волині, в першу чергу, передбачалося здобути для Польщі ходячкову шляхту. За даними Міністерства внутрішніх справ, у 1936 р. на території Речі Посполитої проживало 600 000 вихідців з давньої польської шляхти, яка за часів царської Росії була зрусифікована і навернена у православ'я, з них на Волині – 62 425 [4, арк. 9]. Їх необхідно було знову сполонізувати і повернути до віри своїх предків. Першими кандидатами на навернення в католицизм були ті, в кого прізвища закінчувалися на -цький, -ський, -ич, тобто за звучанням були наближені до польських.

Отже, початковий план ревідикації не був пов'язаний безпосередньо з наверненням усіх православних на католицизм. Така тенденція з'явилася вже в ході акції, причому зміна визнання ототожнювалася зі зміною національності з української на польську.

Практична реалізація ревідикаційних планів розпочалася на переломі 1937–1938 рр. На території, що підлягала полку КОП «Здолбунів», перший груповий перехід на католицизм відбувся в середині грудня 1937 р., а в районі дислокації полку «Сарни» (Костопільський і Сарненський повіти) – в січні 1938 р. [5, с. 690].

Вже перші кроки в напрямку реалізації акції ревідикації душ викликали гостре невдоволення православних Волині, які, переживши різноманітні асиміляційні експерименти польського уряду, все ж не втратили своєї національної свідомості і не бажали зрікатися православної віри. Опір населення покликав за собою репресії зі сторони реалізаторів акції. На Волині особливою жорстокістю супроводжувалося навернення у Кременецькому, Рівненському, Горохівському повітах. Використовуючи специфічні особливості прикордонної смуги, копівці не гребували ніякими засобами для досягнення поставленої перед ними мети.

Для мешканців прикордоння створювалися екстремальні умови. Постійно поширювалися чутки, що усіх православних буде виселено з прикордонної зони, де залишаться лише католики. Православним заборонялося увечері виходити з будинків і користуватися світлом. Для пересування навіть у своєму населеному пункті потрібно було мати так званий «довуд особистий» – посвідку особи чи паспорт [6, арк. 4]. У с. Козачки Кременецького повіту селян було заарештовано за те, що вони слухали радіо. Заарештованих тримали в холодному приміщенні, де один з них приморозив ноги [7, арк. 1]. У с. Загайці цього ж повіту 88 осіб прийняли католицизм, тому що православним не давали дозволу придбати землю [7, арк. 5]. У с. Сураж Кременецького повіту селянин А. Равський відмовився прийняти католицизм, за що був заарештований копівцями, а згодом потрапив до лікарні з тяжкими побоями [7, арк. 30].

Подібні випадки не були поодинокими, репресії охопили всю прикордонну частину Волині. Як писав у рапорті один із настоятелів православної парафії: «Нарід стероризовано, нема жодного права, за малу розмову тягнуть на допит і підводять до протидержавного характеру, а для уникнення наслідків радять перемінити віру» [7, арк. 2].

Особливого розголосу набула справа масового насильницького навернення на католицизм православних жителів с. Гриньки Кременецького повіту. За безпосередню причину початку ревідикаційних дій послужив інцидент, що стався у Гриньках в жовтні 1937 р. Тут з нагоди свята КОПу на стіні місцевої школи були вивішені портрети керівників Польщі та ікони. На наступний день виявилось, що всі портрети сплюндровано. Ця подія дала копівцям привід для застосування репресій щодо місцевого православного населення, внаслідок чого серед православних утвердилася думка, що єдиним порятунком буде добровільний перехід на католицизм. 19 грудня 1937 р. в місцевому костелі у Ланівцях були перехрещені у католиків 116 мешканців села [8, с. 556].

Для вивчення справи до Гриньок поїхав голова Української парламентської репрезентації Волині (УПРВ) С. Тимошенко. Незважаючи на те, що він мав перепустку і посольське посвідчення, місцеве командування КОПу змусило його залишити село [9, с. 120]. 26 січня 1936 р. до Гриньок з архіпастирським візитом прибув Волинський архієпископ Олексій, якому копівці вже не посміли створювати перешкод. Після цього візиту, незважаючи на погрози в адресу православних, близько 100 жителів с. Гриньки повернулися до православ'я [7, арк. 1].

Ця гучна справа була перенесена до парламенту. 24 січня на засіданні сейму посол С. Тимошенко виступив з протестом проти акції навернення [9, с. 120]. 1 лютого 1938 р. посол С. Скрипник подав інтерпеляцію міністру внутрішніх справ, стверджуючи в ній, що ця акція «викликає велике занепокоєння серед місцевої православної громадськості, яка постала перед загрозою основного свого права – свободи визнання» [10, с. 155].

Протести у цій справі подавали і польські послы. Посол Я. Гофман, за метричними даними Ланівецької римсько-католицької парафії, вияснив, що у Гриньках мешкало лише дві польські родини. Цим він перекреслив оправдання копівців про повернення населення до віри своїх польських предків [11, с. 142].

У ході ревіндикаційної акції репресіям та утискам підлягали не лише вірні, а й православне духовенство. Посол С. Тимошенко повідомляв: «Православні священники у прикордонній смузі були попереджені владою про те, що вони не повинні протидіяти католицькій акції, тому що можуть мати з того приводу неприємності» [12, арк. 97]. Так, коли у с. Осники Кременецького повіту священник Волоцький у проповіді нагадав селянам, що Конституція Речі Посполитої надає свободу сумління та визнання для всіх громадян, у тому числі і православним, копівці заборонили йому відвідувати своїх парафіян у с. Козачки. Згодом цього священника з невідомих причин було заарештовано і протягом кількох годин він утримувався в стражниці КОПу.

Подібних утисків зазнав і священник М. Малюжинський, про антиревіндикаційну діяльність якого архієпископ Олексій писав митрополиту Діонісію: «Він безстрашно, не дивлячись на перешкоди і погрози йшов у небезпечні місця і силою свого слова і прикладом мужності підкріплював слабких і загартував у твердості сильних» [13].

У березні 1938 р., коли отець Микола навчав дітей релігії у школі с. Гриньки, копівці відібрали у нього посвідку особи «довуд особистий» і наказати негайно залишити село [7, арк. 191]. 30 жовтня 1938 р., повертаючись із богослужіння у с. Білозірка, отець Малюжинський був затриманий. З цього приводу священник подав скаргу командирі гарнізону КОП у Білозірці, в якій говорилося: «Однак ... до самого факту затримання не маю великого жалю. Натомість, не можу без муки згадати того брутального – просто негадано – відношення, якого зазнав від коменданта стражниці...» [14].

Під тиском державної влади архієпископ Олексій змушений був відкликати отця Малюжинського з прикордонної смуги. У січні 1938 р. він був призначений помічником настоятеля собору у м. Луцьку [15, с. 72].

Особливо жорстокими репресіями проти духовенства характеризувався 1939 р. Наприклад, рівненський староста у лютому 1939 р. доповідаючи Волинському воєводі про священників повіту, які виступали проти ревіндикації, характеризував їх як таких, котрі проводять шкідливу роботу. Староста вимагав звільнити їх з парафій [16, арк. 41].

Наверненню підлягали не лише дорослі, а і діти. Зокрема, у школі м. Корець Рівненського повіту для православних дітей таємно від батьків проводили уроки католицької релігії [7, арк. 8].

Для реалізації своїх планів копівці застосовували не лише погрози та репресії. Поряд із цими методами були використані різноманітні обіцянки та заохочення. Православним обіцяно допомогу у працевлаштуванні, надання кращих наділів при комасації ґрунтів, підвищення заробітної плати та пенсії, свободу переміщення у прикордонній смузі, безкарність за адміністративні порушення і т.п. Найпоширенішими були обіцянки про надання земельних наділів, або права на купівлю землі. Цікавий випадок трапився у с. Бужани Горохівського повіту, де за умови переходу на католицизм селянам обіцяли по 6 га землі на господаря. Коли до католицького ксьондза прибуло декілька родин, які спокусилися на цю обіцянку, ксьондз запитав, чи вони хочуть добровільно приєднатися до католицької церкви. Селяни відповіли, що вирішили навернутися лише тому, що їм обіцяно землю, якщо їм не буде видано документів на цю землю, то вони не зрадять віри. Не маючи таких документів, ксьондзові так і не вдалося навернути православних [7, арк. 34].

У багатьох випадках перехід православних на католицьку віру супроводжувався влаштуванням свят для навернених, що теж було однією із форм заохочення до переходу у католицизм. Новонаверненим роздавали гроші, продукти, влаштували обіди. Так, у Загайцях Кременецького повіту тим, хто перейшов на католицизм, роздавали дрова, зерно, цукор, сало, чоботи і сорочки, частували чаєм і ковбасою [7, арк. 5].

Окрім військових, активну роботу з реалізації ревіндикаційної акції вели місіонери РКЦ. Зокрема, голова Кола католицької єдності С. Мистковський у своїй доповіді, виголошеній на зібранні гуртківців, наголошував: «Ту важливу роль «передмурря християнства» наші східні землі зможуть ефективно відіграти лише тоді, коли переважна більшість мешканців православного визнання, близько 4 млн. осіб, повернуться до Католицької церкви» [17, с. 5]. Ці слова чітко визначали мету місійної діяльності католицького духовенства.

У друкарні Луцької єпископської курії виготовлялися і поширювалися по Волині агітаційні листівки, в яких говорилося, що єдина правильна Церква – це РКЦ, інші ж Церкви називалися поганськими [18]. Пропагандистська діяльність католицьких ксьондзів далеко не завжди мала доброзичливий характер. У повідомленні з с. Катербург Кременецького повіту говорилося: «Місіонери обзивають православ'я жидівською вірою, а православних священників агітаторами, та погрожують, що для цих агітаторів у Польщі є «Береза» (табір-відокремлення у Березі-Картузькій). Про православних ієрархів розповсюджують чутки, що вони перейшли вже давно на католицизм, а Почаївську Лавру і інші монастирі продали» [7, арк. 20].

І водночас орган Луцької єпископської курії «*Życie katolickie*» (Католицьке життя) заявляв: «Завше висловлювалися ми ясно, що навернення дорогою примусу не визнаємо. Коли б ревіндикаційна акція дійсно пішла по тій дорозі, то жоден чесний католицький священник не міг би ані брати в ній уділу, ані виступити в її обороні» [19, с. 804].

Ще в одному номері «*Życia katolickiego*» наводилася низка фактів, які стали причиною успіху акції навернення: незакоренілість православ'я серед населення Волині, усвідомлення сучасної державної приналежності, давні традиції та притягуюча сила самого католицизму.

Подібне твердження далеко не відповідало дійсності. Незважаючи на репресивний характер ревіндикаційної акції, православне населення чинило їй загальний опір. Зокрема, священник із с. Боложівка Кременецького повіту повідомляв: «Солтис, десятники і військові з багнетами ходять від хати до хати і всіх, кого зловлять, примусово заводять до шкільного будинку, а там вже п. поручник сам відбирає у них підписи. Налякані люди тікають хто куди: в поля, ліси, до міста, аби не бути вдома» [7, арк. 25].

Ревіндикаційна акція із самого початку була добре зорганізована. Окрім координаційного комітету при штабі Командування військового округу II (КВО II), до ведення цієї кампанії були включені повітові Координаційні комітети, на чолі яких стояли офіцери. Вони здійснювали загальне керівництво усіма учасниками акції, а також організували для них підготовчі курси. Українців, які перейшли на католицизм, об'єднували в Кола ходячкової шляхти. Лише в одному Дубнівському повіті у 1938 р. було утворено 29 таких кіл [5, с. 695].

Морально-терористичні зусилля військових, адміністрації, духовенства і польських громадських організацій не могли не дати результатів. За офіційними даними, у Волинському воєводстві у 1937 р. з православ'я у католицизм перейшло 1189 осіб, наступного року ця цифра зросла майже у 6 разів і становила 6630 осіб. Найбільше «бажаючих» змінити визнання виявилось у Кременецькому повіті: у 1937 р. – 275 осіб, у 1938 р. – 2266 [20, с. 553].

Загалом важко визначити кількість православного населення, наверненого на католицизм. А у повідомленні КВО II міністру військових справ про перебіг ревіндикаційної акції повідомлялося: «Представлені звіти не дають докладного огляду фактичного стану речей. Кількість навернених по всій Волині перевищує 12 тис. осіб» [5, с. 696].

Ці дані викликають сумніви. Населення, яке вдалося насильно повернути і яке документально вже рахувалося католицьким, досить часто поверталось до православної віри або просто продовжувало відвідувати православні храми. Так, до православ'я повернулися жителі с. Гриньок Кременецького повіту, с. Буца Здолбунівського повіту, с. Підлужжя Дубнівського повіту та ін.

Українська громадськість намагалася шукати справедливості у представників польської влади. 29 березня 1938 р. делегація представників різних українських організацій Волині на чолі зі священниками П. Пашевським та С. Грушком була прийнята міністром віросповідань В. Свентославським. Міністрові було вручено два меморіали, один із них торкався устрою АПЦП, а інший – акції примусового навернення на католицизм. Міністр пообіцяв делегатам звернути увагу на ці меморіали після докладного ознайомлення з ними. Присутнім на цій зустрічі був і воєвода Г. Юзевський [11, с. 144], який був противником ревіндикаційних дій.

Державна поліція, відділ безпеки воєводського управління, староство Кременецького повіту, а також православна консисторія звернулися до уряду зі скаргою на прикордонників, звинувачуючи їх у застосуванні терору, репресій і примусу при проведенні ревіндикації. У зв'язку із цим від 4 до 6 березня 1938 р. у воєводстві перебувала комісія Міністерства внутрішніх справ, яка, ознайомившись зі справами, прийшла до висновку, що «всілякі закиди, як зі сторони органів адміністрації, так і православної Консисторії – безпідставні, голослівні вигадки» [5, с. 696].

Це свідчить про те, що думка Г. Юзевського вже мало цікавила урядові кола, а його політика польсько-українського порозуміння зустрічала щораз більш вороже ставлення військових. Отже, перебування Г. Юзевського на посаді Волинського воєводи стримувало здійснення ревіндикаційних планів. Весною 1938 р. Г. Юзевського було відкликано з Волині. Безпосереднім приводом до цього була вимога командира КВО II генерала Сморовінського, який прагнув зміцнення ревіндикаційної акції [1, с. 234].

Усунення воєводи стало яскравим проявом зміни політики польського уряду щодо православних українців, реакцією на протести воєводи проти цієї політики.

Подібну закономірність – реакцію на будь-яку протидію – можна простежити і в наступних фактах. 9 травня 1938 р. делегація православних волинян на чолі з архієпископом Олексієм відвідала Голову Ради міністрів Ф. Славою-Складковського. Делегація докладно поінформувала прем'єра про акцію примусового навернення на католицизм в прикордонній смузі Волині і вручила йому відповідний меморіал. Вже через місяць після цієї аудієнції прикордонну смугу у Волинському воєводстві було значно розширено, а члена делегації отця М. Малюжинського відкликано з прикордоння [11, с. 145].

Методи реалізації акції викликали занепокоєння навіть серед самих її організаторів. Керівник самостійного інформаційного відділу КВО ІІ майор Міхновський, аналізуючи перебіг акції у Дубнівському повіті, у травні 1938 р. писав, що методи ведення ревіндикаційної акції дають в руки українським націоналістам аргументи, які спонукають не лише до антиревіндикаційної діяльності, але й до антипольської пропаганди, а нерозважні вибрики «пропагандистів» акції відстрашують населення від переходу на римсько-католицьку віру.

Сам міністр військових справ Т. Каспшицький у червні 1939 р. писав: «Трапляються спорадичні випадки застосування методів і засобів, котрі не можна визнати відповідними. Передусім, це різноманітні форми тиску – морального, урядового, господарського і т. п.» Далі міністр наголошував, що «будь-які факти і прояви тиску, або невідповідні форми схиляння до віросповідних конверсій є недопустимими, віросповідні конверсії мусять характеризуватися повною свідомістю і доброю волею» [21, арк. 126].

Як засвідчує А. Айненкель, РКЦ згодом теж втратила інтерес до ревіндикаційної акції: «Католицька церква визнала за необхідне відректися від неї. Місцеве католицьке населення також давало неодноразові докази своєї солідарності з переслідуваними православними» [22, с. 592].

Проте важко визначити позицію РКЦ на кінцевому етапі ревіндикаційної акції. Адже католицьке духовенство брало активну участь у наверненні, а католицька духовна влада не подавала відкритих протестів у даній справі.

Лише митрополит УГКЦ А. Шептицький вже після закінчення акції видав пастирський лист до єпископів, керівників і всього греко-католицького духовенства, закликаючи до молитв за переслідуваних православних християн Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся. Публікацію цього листа у газетах не допустила цензура, але він зачитувався у всіх унійних церквах, публікувався за кордоном [2, с. 98].

Протест проти переслідувань АПЦП висловлювали українські та російські еміграційні кола за кордоном. До них долучилися різноманітні релігійні організації у Болгарії, Югославії [23, арк. 21]. У США і Канаді відбувалися масові демонстрації протесту, організовані православними українцями. Вживалися заходи для порушення цієї справи у Лізі націй. Відправлялися спеціальні богослужіння за переслідуваних православних [24, с. 92].

У грудні 1938 р. з листом до митрополита Діонісія та Священного синоду звернувся єпископ Богдан, який очолював Українську Православну церкву у Північній і Південній Америці. Разом зі словами співчуття та підтримки єпископ Богдан наголошував, що «Польща є жорстоким і невблаганним ворогом православної віри і вживає усіх засобів, щоб через полонізацію довести до ліквідації святого православ'я в межах своєї держави, накинути всім православним християнам римсько-католицьку віру і поступово позбавити їх віросповідної свідомості і національної приналежності» [25].

Незважаючи на те, що слова єпископа Богдана були відкрито правдивими, у відповіді Синоду вказувалося, що Польська держава врегулювала правовий статус АПЦП і цим самим «дає чітку гарантію належного розвитку і розширення стану посідання Святої Польської Автокефальної Православної церкви» [25].

Отже, незважаючи на переслідування і репресії, православна духовна влада ще раз засвідчила свою лояльність до Польської держави. Швидше всього, причиною такої позиції ієрархії було те, що доля ПАПЦ цілком знаходилася у руках держави, а протести могли викликати ще більші репресії. Але варто пригадати, що православна ієрархія і православне населення Волині у міжвоєнний період постійно творили два протилежних табори. Різноманітні лиха – неонія, ревіндикаційні акції – не допомогли їм з'єднатися у міцну церковну організацію. У постійній боротьбі, основною причиною якої була українізація церковного устрою, церковна влада не бажала іти на зустріч своїй пастві. Такі стосунки щодалі поглиблювали кризу ПАПЦ, яка ставала легкою здобиччю для різноманітних політичних експериментів. У той час, коли церковна влада заявляла про свою лояльність до польської держави, православне населення було вже далеким від такої лояльності. У постійній обороні православ'я, як і усього, що було українським, ще більше гартувалася національна свідомість волинян та загострювалося відчуття віросповідної приналежності. Методи навернення та участь у цьому католицького духовенства і польського населення будило ненависть не лише до польської держави та РКЦ, а й до усього, що було польським.

Отже, започаткована польським урядом у другій половині 30-х років політика зміцнення польськості та пов'язана з нею акція ревіндикації душ мала як політичний, так і релігійний характер. По суті, вона була спрямована на зміцнення польсько-радянського кордону, і головну роль у ній відігравали військові. Це зміцнення набуло характеру масового навернення на католицизм і полонізації православних волинян. Організаторам акції не вдалося реалізувати її «повільно і таємно». Із ревіндикаційною акцією стали асоціюватися репресії, утиски, погрози та марні обіцянки, від чого страждали ні в чому не винні православні.

Протидія православного населення, меморандуми, звернені до центральної влади, посольські інтерпеляції та закордонні протести дещо стримували розмах ревіндикаційної акції, але не припинили її. Можна ствердити, що ревіндикація не принесла польській державі бажаних результатів. У процесі її реалізації так і не вдалося створити «живого оборонного муру», яким мали стати навернені. Не вдалося зламати і національної свідомості та усвідомлення віросповідної приналежності православних волинян. Уряд Польщі теж постраждав від власної політики, яка викликала масові протести не лише в краї, а й за кордоном, що підривало авторитет Польської держави. У своїх спогадах волинський воєвода Г. Юзевський писав: «Та акція викликала найбільше обурення українців. Викликала упередження і ненависть до Польщі, на міжнародному форумі стягла на Польщу ганьбу світової opinii. Того, що діялося на Волині в 1938 році, годі було витримати. То був замах не тільки на православних, але замах на Польщу» [26, с. 72].

Таким чином, польський уряд усілякими методами намагався використати релігію і Церкву як інструмент інтеграції українського православного населення з польською державністю. У свою чергу, РКЦ, використовуючи суспільно-політичну ситуацію, втягувала ослаблену Православну церкву у важку боротьбу за впливи в конфесійному просторі.

Література:

1. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. 262 s.
2. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / Пер з пол. Є. Петренка. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. Т. 1. 343 с.
3. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy: sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. 349 s.
4. Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 46, оп. 9, спр. 2967, арк. 9.
5. Matwiejew G. F. Akcja «rewindukacji» na Wołyniu w końcu lat 30-ch XX wieku. Przegląd Wschodni. Т. 5. № 4 (20). 1999. S. 679–700.
6. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2965, арк. 4.
7. Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.), ф. 148, оп. 5, спр. 191, арк. 1.
8. Мартирологія українських церков. У 4-х т. Т. 1: Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упор. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. Торонто-Балтимор : Укр. Вид-во «Смолокип» ім. В. Симоненка, 1987. 1207 с.
9. Церква і нарід. 1938. Ч. 3. 1 лют. С. 120.
10. Церква і нарід. 1938. Ч. 4. 15 лют. С. 155.
11. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Т. 4. Нью-Йорк – Бавнд Брук, 1975. 416 с.
12. Держархів Волинської обл., ф. 60, оп. 1, спр. 1, арк. 97.
13. Archiwum Metropolii Prawosławnej (AMP). R VI-8A/1121.
14. AMP, R-II-8B/1350.
15. Борщевич В. Добрий пастир душу кладе за вівці. Волинський Православний вісник. 1998. Ч. 2. С. 72–73.
16. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2650, арк. 41.
17. Mystkowski S. Sprawa unijna w Polsce odrodzonej. Warszawa : Drukarnia Loretańska, 1938. s. 56.
18. AMP, R-VI-6B/1240.
19. Церква і нарід. 1938. Ч. 20. 15 жовт. С. 804.
20. Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст.: Історичні нариси / відп. ред. В.А. Смолій. Київ : Наук. думка, 2002. 952 с.
21. Centralny Archiwum Wojskowe, Generalny Inspektor Sił Zbrojnych (CAW, GISZ). sygn.302. k. 126.
22. Ajnenkiel A. Polska po przewrocie majowym: Zarys dziejów politycznych Polski 1926–1939. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1980. 724 s.
23. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 45, арк. 21–23.
24. Воронін О. Історичний шлях УАПЦ. Кенсінгтон : Воскресіння, 1992. 135 с.
25. AMP, R-VI-1A/473.
26. Сивіцький М. Записки сірого волиняка. Львів : Місіонер, 1996. 376 с.